

Зайцева З.І. д.і.н., професор,
професор кафедри політичних технологій
Київського національного економічного
університету ім. Вадима Гетьмана,

Топчий О.С. ст. викладач кафедри політичних технологій
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ ЧЕРНІГІВЩИНИ (1920-1930-ті рр.)

Тема має розлогу історіографію, однак її особливістю є зосередження уваги дослідників на партійних і організаційно-пропагандистських аспектах проблеми. Звісно, що поряд з політизацією історичної науки, одним із чинників такої ситуації було домінування в масиві доступних джерел відповідної джерельно-документальної бази. Непропорційне акцентування діяльності радянських і партійних органів у сфері освіти призвело до звуженого висвітлення культурно-освітніх процесів на селі. Залучення до дослідження елементів антропологічного підходу дозволить зокрема уточнити узагальнений образ сільської інтелігенції як особливої соціокультурної групи, що діяла в специфічному аграрному суспільному секторі, основи якого зазнавали кардинальніших змін у 1920–1930-х роках.

На Чернігівщині як і в Україні загалом діяла типова система закладів Лікнепу. У різних її ланках станом на середину 1923 р. неписьменність ліквідували 25 222 українця. По регіонах республіки їх чисельність коливалася від 12 до 1,5 тисячі. На Чернігівщині дана статистична опція складала всього 41 особу, а на кожен створений тут пункт системи Лікнепу припадало по одній особі, навченій письму[1]. Очевидно це були неписьменні активісти або члени сільрад, які мали в першу чергу набути елементарної грамотності.

Надзвичайно низькі показники в регіоні зумовлені адміністративними особливостями Чернігівщини, територія якої зазнавала неодноразових управлінських пертурбацій. Впливали також локально-демографічні особливості розселення громад. Так новоутворений в лютому 1923 р. Носівський район об'єднував 9 сільрад і 38 населених пунктів. Лише п'ять з них мали давню

історію і значні розміри, а решта поселень були хуторам, розташованими у лісистій місцевості. Після укрупнення Носівського району в 1931 р., коли до його складу увійшла територія Лосинівського району, тут вже налічувалось 48 початкових, 14 семирічних шкіл та одна профтехшкола в Навчальні заклади охоплювали майже весь районний контингент дітей шкільного віку, діяли школи і гуртки системи Лікнепу.

У селах Чернігівщини робота з ліквідації неписьменності покладалася на вчителів, агрономів, лікарів, власне на традиційні культурні сили села, які здебільше були сформовані у попередній період. Влада числила стару когорту інтелігенції, особливо вчителів, за петлюрівців. Додатковою підставою для такої оцінки слугувало намагання інтелігенції зберегти освіту поза партійно-ідеологічним впливом. Щоб відмежуватися від більшовизму українські активісти декларували на початку 1920-х рр. про свою «аполітичність». Таке гасло дискутувалося на кількох педагогічних з'їздах.

На противагу національно-культурній позиції партійно-урядові структури висунули офіційну настанову: педагог повинен встановлювати зв'язок закладів освіти з партією, сам стати комуністом [2, с. 119]. На вчителів офіційно покладалось завдання бути провідниками партійного впливу на селі. Впровадження наприкінці 1920-х рр. концепції політичної освіти посилило вимоги влади до інтелігенції. Вона отримала інструкцію служити партії негайно і по-суті – вітати п'ятирічки, засуджувати критику режиму, спростовувати будь-які сумніви в правильності політики.

Спроби ізолювати школу від радянського політичного життя були марними. До того ж у скрутних матеріальних умовах більша частина вчительства України перейшла на бік радянської влади на початку 1925 р.

Збільшення державного фінансування загальноосвітніх закладів дещо поліпшувало матеріальне становище вчительства. В атмосфері примусового оптимізму і відповідної риторики частина інтелігенції змінювала свої погляди, оцінки, почуття. Інтелігенція зазнала ментальних потрясінь, коли у 1928 р. влада проголосила головним ворогом «місцевий націоналізм», а не великоросійський

шовінізм і перейшла від підтримки українізації до знищення квіту української інтелектуальної еліти.

Вчительство займалося виявленням і обліком неписьменних, на них покладалася частка відповідальності за стан роботи з цим контингентом. Доросле сільське населення не було в суцільному захваті від кампанійських форм, які звично практикувала влада. В роботі з дорослими неписьменними сільській інтелігенції доводилося долати соціально-психологічні труднощі, пов'язані з консерватизмом основного контингенту, що навчається у лікнепівських гуртках і школах, з небажанням людей витратити час на навчання в умовах розрухи, голоду, гострої нестачі матеріальних і фінансових засобів. Людей могли відштовхувати від навчання примусові методи, а також заідеологізований та антирелігійний зміст навчальних програм. Загалом селянська маса не виявляла готовність бути учасником дискусій на теми метафізичних абстракцій, виступати сирих матеріалом у духовно-культурних експериментах влади. Все це вимагало від освітніх кадрів неабиякого хисту, методичної підготовки, і деколи зміни «політичної позиції».

З початком політики колективізації посилилася масштабна інтенсифікація впливу партійно-урядових структур на соціальні і культурні процеси. Педагоги та інші спеціалісти культурно-просвітньої сфери відправлялись в села не лише для проведення роботи з ліквідації безграмотності, а й для масштабної політичної роботи. За мету вони ставили популяризацію «колгоспного будівництва», «колгоспного способу життя». Утягнення місцевої сільської інтелігенції в політосвітню роботу малоневеликий ефект, принаймні не такий, на який очікувала влада. З початком масової колективізації влада покладалася в основному на прикомандированих партійців. Прибулі в села Чернігівщини нові освітяни часто не вписувалися в сільську громаду, посягали на усталені соціальні норми і цінності, втручалася в традиційні відносини і родинні зв'язки, що призводило до конфліктів.

На Чернігівщині як і скрізь не вистачало письмового приладдя, відповідних крамниць, підручників, методичних матеріалів. Фінансове

забезпечення системи Лікнепу здійснювалося шляхом формування підписних листів на збір коштів, чим займалися сільради [3], тобто переважала практика самофінансування громад.

За усієї суперечливості кампаній за загальну грамотність, зокрема їх умонтування у тоталітарну політику, позитивним було те, що ліквідація неписьменності дорослого населення здійснювалася українською мовою, так само як і навчання у школах. Окремим цільовим соціальним сегментом в процесі ліквідації неписьменності стало жіноцтво. Сільські жінки вперше масово були залучені до освіти та громадської сфери.

Список використаної літератури

1. Дояр Л. «Нам бракує письменності, щоб завоювати небо». У Державному архівдруку Книжкової палати України зберігаються видання, які свідчать про епоху лікнепу // <http://www.golos.com.ua/article/333659>

2. Телегуз І. Аполітичність і політичність української інтелігенції в освітній діяльності 1920-х рр. // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. Наукових праць. – Випуск 9: – К., 2012. С. 115-123.

3. Чайка. Справжні причини зриву роботи// Правда Прилуччини. 1932. 20 лют.